

ТРАДИЦІЙНА НАРОДНА ОБРЯДОСВІТЬ У СИСТЕМІ ЕТНОКУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

Марасва У. М.

ВСТУП

Процеси глобалізації у ХХІ ст. актуалізували питання вивчення природи і збереження народної традиційно-побутової культури, до складу якої входить система звичаїв та обрядів українців. Сучасний світ став єдиною глобальною цивілізацією і будь-який народ (чи країна) є її складовою.

Українська нація входить у глобальну наднаціональну цивілізацію як повноправний суб'єкт власної історії та культури в оточенні іншого світу. Українська реальність – це українська традиція, культура, цивілізація, а, відповідно, інший світ – це інші традиції, культури, цивілізації. Українське суспільство, як і будь-яке інше, повинно мати механізми свого відтворення і збереження, які притаманні йому всупереч зовнішнім і внутрішнім загрозам, викликам історії. У цивілізаційному аналізі на перший план виступає здатність етнічної (національної) спільноти підтримувати свої, як суб'єкта історії, відтворювальні механізми. Українське суспільство має багато рис «порубіжної» (суміжної) цивілізації в орієнтації на змагальність, конкуренцію, підвищення ефективності виробництва, науки, освіти, на освоєння нових форм діяльності. Тому взаємодія з іншими суб'єктами цивілізаційних світових процесів у соціокультурному і політичному розвитку сприяє збереженню і відтворенню етнічної самобутності.

Теоретичною основою дослідження є філософські, культурологічні та етнологічні (етнографічні) концепції народної культури, які аналізують: буття людини у середовищі етнічної культури, у ситуаціях взаємодії з реаліями інших культур; пізнання людиною себе і світу навколо себе у контексті невидимого зв'язку з навколишнім світом; існування етнічної культури у знакових системах природної та штучних мов (усна народна творчість, народна хореографія, музичний фольклор, артефакти матеріальної культури тощо); взаємозв'язки та функціонування етнічної культури у конкретизації феномену народної обрядовості українців у глобалізаційних, модернізаційних процесах сьогодення.

Одним з наслідків глобалізаційних процесів у світі, зокрема у Східній Європі, є вестернізація як процес переходу особи, групи осіб чи

суспільства в цілому від власної традиційної системи цінностей до системи цінностей Західної цивілізації, які базуються на верховенстві закону, домінуванні індивідуального над колективним, перевага приватної власності на общиною та прав людини над її обов'язками, що свідчить про експансію та засвоєння, а це може становити загрозу втрати національної самобутності. Інший виклик для українського суспільства – посилення тиску на українську мову, з одного боку, зрощення, з іншого боку, англізація, що веде до формування «меншовартісного» (неперспективного, неконкурентоздатного) значення рідної мови. У сфері звичаєвості – це: утвердження свята Валентина, Хеллоувіна, Свят-вечірні корпоративи тощо.

Отже, дослідження традиційної народної обрядовості в онтологічному та гносеологічному зрізі належить до питань фундаментальних, оскільки збереження етнічної традиції є запорукою збереження і її суб'єкта – народу, виявом його максимального пристосування до оточуючого середовища, задоволення особистісних та суспільних потреб. Таке розуміння етнічної традиції та обрядовості виключає претензії будь-якої із світових культур на домінування як досконалішої, «цивілізованішої» у порівнянні з іншими як «примітивними». Тому розробка національної стратегії адаптації до посиленого тиску західної цивілізації на основі традиційної системи цінностей, норм, педагогіки, традиційної культури, що сприятиме етнокультурній самоідентифікації народу, є головною умовою розбудови українського суспільства.

1. Особливості етнічної культури українців та її формування у контексті соціально-філософського пізнання

У культурно-історичних умовах сучасного українського суспільства та докорінної зміни світоглядно-мотиваційних засад людської свідомості слід створювати всі необхідні умови для того, щоб вона у своєму житті реалізувала головне своє покликання – самопізнання. Така установка свідомості спрямовує людину на пізнання духовної спадщини спільноти свого походження та людства, народної обрядовості зокрема. Цей шлях є, з одного боку, об'єктивним, адже народну обрядовість випереджає зміст індивідуальної свідомості та визначає її як духовний вимір суспільного буття. З іншого – він є шляхом об'єктивації народної суб'єктивності, на якому індивід і наявне суспільство позбувається суб'єктивізму.

Проблема сучасного періоду для України полягає у збереженні власної етнонаціональної ідентичності, що можливе шляхом збереження традиції, пізнання особливостей народної обрядовості, визначення її

ролі і значення у викликах сьогодення. Почуття національної ідентичності закладено у специфіці народної культури, обрядовості, природа якої полягає у пізнанні людиною та спільнотою себе і світу навколо себе і яка є феноменом суспільної свідомості українців.

Суспільна свідомість з пізнавального, боку полягає у цілеспрямованому усвідомленні суб'єктом (як індивідом, так і спільнотою) природного, громадського, індивідуального буття в єдності минулого, сьогодення і майбутнього у формах чуттєвого та раціонального пізнання, включаює знання, форми і методи пізнання, послідовність духовних дій і операцій, духовні потреби та інтереси людей. Ця свідомість називається масовою і живою для цього суспільства. Далі, в нього входить «нежива» свідомість, історична пам'ять, «знакова» свідомість, яка закодована і зберігається у вигляді артефактів духовної і матеріальної культури. Сьогодні ми можемо частину цієї свідомості розшифрувати і зрозуміти, а частина є втраченою, незрозумілою сучасникам. Збережена народна обрядовість українців виявляє синкретизм «живої» і «знакової» суспільної свідомості, у ній закладено основу етнокультурної компетентності особи як засіб її ідентифікації у модернізаційних процесах сьогодення.

Проблема національної свідомості і самосвідомості у всіх формах прояву досліджується у тісному взаємозв'язку з проблемами формування етносу, етнічної свідомості і самосвідомості, динаміки взаємозв'язку етнічного і національного (В. Балушок, Є. Бистрицький, О. Забужко, В. Личковах, О. Нельга, Ю. Нікіщенко, А. Пономарьов, Б. Попов, М. Степико, Г. Філіпчук, та ін.).

У межах нашого дослідження опираємося на розуміння нації як етнічної спільноти, як найвищої форми у структурі етносу. Щоправда, вихідне положення нашого дослідження щодо поняття «етносу» і «нації», засноване на діалектичному розумінні процесу націєтворення, яке усуває необхідність їх протиставлення (опозиційності) чи ототожнення (ідентичності). А тому *народну обрядовість українців на рівні її зародження, розвитку та функціонування розглядаємо як складову етнічної культури, а також як феномен суспільної свідомості, вияв етнонаціональної ідентичності особистості.*

У сучасній соціально-філософській літературі активно дискутується питання національної культури, теорії нації, національної ідентичності, самовизначення особистості на етапі «перехідного суспільства» (В. Зінченко, М. Козловець, В. Куєвда, В. Плохих, А. Ручка, О. Семашко, С. Харченко, Ю. Шинкаренко, та ін.).

Феномен етнічності визначає цілісну систему відносин, що поєднує носіїв етнічних рис з їх етнічним середовищем. Такі риси проявляються

лише в порівнянні з рисами інших етнічних спільнот.¹ А. Пономарьов визначає етнічність як «складну систему суспільних відносин, що зв'язує особу як носія етнічних ознак (етнофора) з її етнічним середовищем: родиною, сусідством, громадою, етнічною групою, нацією чи суспільством загалом»². Головною її ознакою є показ різноманітності етнокультурних явищ суспільства.

Сучасний дослідник етнічної культури В. Личковах відзначає, що становлення сучасної етнокультури відбувається в умовах «глобалізації» та «трайболізації». «Якщо глобалізація пов'язана з формуванням планетарної, ноосферної, урбаністичної цілісності людства, то трайболізація (дослівно «племінне подрібнення») означає рух до етнонаціональної ідентичності, аж до етнічного партикуляризму й автаркії. <...> Як відповідь на виклик часу в ситуації «post» (постколоніалізм, посттоталітаризм, пострадянський простір, постмодерн тощо) з'явилась навіть *метафілософія універсалізму*, що поширюється, зокрема, і на етнокультурологію з погляду холістичної парадигми єдності різноманітного, ідей діалогу, компліментарності, толерантності, «прикордоння» етнокультур»³.

Феномен етнічності і всі її похідні (етнічна спільнота, етнічна група, нація) поділяються на дві концепції: *примордіалістську*, що визначає етнічність як об'єктивну реальність, яка є первинною властивістю людини й людства, що сформувалася історично чи навіть закладена в генетичному коді. Вона характерна для української спільноти і визначає традиційні уявлення про спільну мову, спільність психічного складу, особливих рис характеру.

Конструктивістська концепція розуміння феномену етнічності характерна для західної культури. Основний її зміст полягає у запереченні природності, генетичної заковданості етнонаціональних ознак. Прихильники цієї концепції не визнають нації як біосоціального організму, хоча їх основна мета – поширити і донести інтелектуальні ідеї на масовому рівні. Головною домінантою у вирішенні питання етнічності постає національна приналежність. А. Пономарьов зазначає, що «для примордіалістів національна приналежність – це постійний внутрішній поклик, випробування людини на причетність і лояльність до свого етнічного колективу; для конструктивістів – це результат соціалізації та виховання, своєрідний засіб для пристосування й

¹ Етнокультурологія : Словник-довідник / [автор-укладач Л. М. Масвська]. Житомир : ЖДУ, 2007. С. 111.

² Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. К. : Либідь, 1996. С. 9.

³ Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К. : Вид. ПАПАНА, 2011. С. 18-19.

орієнтації в багатомірному етнічному світі, а часто – механізм досягнення етносоціальних цілей»⁴.

При з'ясуванні особливостей етнічної культури слід звернутись до витоків формування етнонаціональних відносин, серед яких виокремлюють поняття «народ», «етнос», «нація». Їх часто трактують як синоніми, однак вони мають свої відмінні риси.

Так, етимологічний аналіз поняття «етнос» вказує на певну сукупність однакових живих істот, які мають певні загальні властивості (звичаї, звички, зовнішній вигляд, ін.). В Малій енциклопедії етнодержавознавства «етнос» визначається як сталий колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки. Етнос існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, решта – інші»⁵.

В XIX столітті французький соціолог Ж. В. Ляпуж ввів термін «ethnie» для позначення культурної одиниці, а відомий швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр використовував слово «ethnism». Французький антрополог Ж. Денікер у своїй класифікації етнічної термінології надавав перевагу поняттю «народ». Він відзначав, що під «етнічними групами» слід розуміти «народи», «нації», племена тощо. Німецький етнограф А. Бастіан наближав поняття «етнос» і «народ». Зокрема, під етнічним він розумів культурно специфічний образ народу. У своїх дослідженнях етносу він виокремлював «етнічні ареали» (єгипетський, асирійський, китайський, японський, ін.) як особливі історико-культурні провінції, які стали колискою більш пізніх культур.

Американський антрополог Р. Наролл визначаючи поняття «етносу», зосереджує увагу на врахуванні таких чинників, як: усвідомленні спільного походження, родинно-побутових відносин, спільній території та мовній ідентифікації⁶. На це також вказують праці українських етнологів, антропологів, соціологів. Зокрема, А. Пономарьов, О. Нельга, М. Степико, В. К. Борисенко, П. І. Кушнір визначають ряд важливих чинників у формуванні, функціонуванні та взаємодії етнічних спільнот: територіальну приналежність, світобачення, національну самосвідомість, культурну специфіку, традиційну культуру (обрядовість), а також соціально-економічну цілісність та міжетнічні зв'язки.

⁴ Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. К.: Либідь, 1996. С. 10.

⁵ Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького; Редкол.: Ю. І. Римаренко та ін. К.: Довіра : Генеза, 1996. С. 69.

⁶ Naroll R. A Preliminary Index of Social Development. *American Anthropologist*. 1956. Vol. 58. P. 687-715.

О. Нельга у своїй праці «Теорія етносу» визначає етнос як культурно-духовну цілісність людей, споріднених між собою походженням, мовою, теперішньою або колишньою територією (іноді й державністю), ментально-архетипними й іншими ознаками⁷. Сюди ж можемо віднести формування етносу за стійкими міжпоколінневими відносинами, особливості психіки (ментальності), мови та самосвідомості, що еднають спільноту і водночас становлять відмінність між іншими аналогічними спільнотами.

Отже, майже всі визначення етносу визначають його як об'єктивно-суб'єктивний феномен. До об'єктивних факторів належать відносно стійкі мовні, релігійні, звичаєві, стереотипні властивості (пов'язані з матеріальною і духовною культурою). До суб'єктивних ознак етносу належать уявлення окремих осіб і груп осіб про ці специфічні властивості. Вони формують індивідуальне та колективне почуття і усвідомлення належності людей, їх співпричетності до одного цілого, а також розмежування за принципом «ми – вони», «свій – чужий». Таким чином, самосвідомість людей, що включає уявлення про спільність історичної долі всіх предків, а також міжпоколіннєві (діахронні) інформаційні зв'язки стають основою для формування етнічної спільноти.

Одною із специфічних особливостей етнічності як колективної дії є ментальність. Вона є сталою характеристикою людини, етносу чи нації як носія культури. Менталітет є «сукупністю духовно-душевних людських виявів у процесі життєдіяльності, а отже – у процесі культуротворення. Він співвідноситься із своєрідною «духовно-культурною аурую, яка суттєво впливає на самосвідомість і характер життєдіяльності етносу чи нації»⁸.

Споріднені ментальні феномени є результатом колективного сприйняття членами етносу обставин їх життєдіяльності. Вони формуються під впливом етнічності. Науковець В. В. Зінченко у статті «Людина. Нація. Держава.» відзначає необхідність враховувати ментальну настанову населення регіону, «яка обумовлює специфіку світосприйняття, формування етнокультурних рис індивідуального характеру, домінуючий тип сімейних і суспільних відносин, традицій побуту»⁹. Вхідження регіонів України до різних сфер культурно-політичного впливу різних держав у минулому відображають розбіжності у етносоціальній специфіці ментальності і політичної

⁷ Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. 368 с.

⁸ Кашуба М. Гендерний аналіз традиційного українського суспільства. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 19.

⁹ Зінченко В. В. Людина, нація, держава. Від етносу до політичної нації. *Практична філософія*. 2001. № 3. С. 163.

поведінки регіональних груп. Така відмінність виявляється у побуті, в особливостях стосунків, відношенні до природи та соціальної дійсності.

Етнічність реалізується через колективність. Саме в колективних діях, наприклад в обрядах, найповніше виражаються такі етноутворюючі ознаки, як загальне походження, психічний склад етносу. В обрядовості відображається і спільна колективна дія (певна дія в певний час), і не спільна (тобто в різні часи). У колективних діях передаються, засвоюються і зберігаються загальні почуття, настрої, думки, уявлення попередніх поколінь, і на основі них (*традиційно*) виробляються нові. Тому колективні дії є засобом єдності етносу, «відродження етнонаціонального канону»¹⁰. Це дозволяє легше засвоїти етнічні цінності, норми поведінки, а також зміцнює єдність всередині етнічної групи. Слід підкреслити, що психотип українців в різних регіонах є відмінним, оскільки умови становлення його відбуваються на основі відмінних колективних архетипів (несвідомих психічних стереотипів світовідношення). В. В. Зінченко вказує на те, що відмінність психотипу виявляється і на рівні соціально-класового поділу. «Кожна суспільна стабільна історична верства має своєрідний і відмінний від іншої тип психіки та свідомості, відповідний певному етапу розвитку культури. Чим більше етнічне переважає національне, загальнолюдське в людині, тим більше вірогідність її «внутрішнього» перебування десь за часів неоліту чи, у кращому випадку, в епоху Середньовіччя. В результаті цього повсякденна побутова, а тим більше, суспільно-політична поведінка людини в основному спрямовується тим внутрішнім історично-культурним етапом, на якому перебуває дана особа і ціннісними критеріями якого вона керується»¹¹.

Термін «народ» може бути синонімом корінного етносу певної країни, в широкому розумінні *народ* – це все населення країни. Отже, може визначається:

1) в політичному (синонім поняття «нація»). В такому випадку під «народом» розуміємо сукупність громадян певної держави;

2) в культурно-етнічному (як спільнота з спільним походженням, мовою, культурою, історичним досвідом, ін.). Він здебільшого використовується в етнології та суміжних дисциплінах (культурна антропологія, історична антропологія, ін.).

В етносоціальному розумінні «народ» означає різні форми етнічних та етносоціальних спільностей людей (плем'я, нація, народність, ін.). В

¹⁰ Навроцький В. Колективність та етнічність. [В кн. Проблеми теорії ментальності]. К. : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2006. 403 с. С. 87.

¹¹ Зінченко В. В. Людина, нація, держава. Від етносу до політичної нації. *Практична філософія*. 2001. № 3. С. 165.

соціальної філософії – це спільність людей, які за своїм об'єктивним становищем здатні вирішувати завдання розвитку суспільства. У широкому визначенні «народ» визначається як «сукупність соціальних спільностей, прошарків і груп, зайнятих в масовій діяльності в системі суспільного розподілу праці, що являють собою єдине ціле, оскільки мають єдину спільну історичну долю, суттєві ознаки схожого способу життя й моралі, а також почуття приналежності до єдиної історичної спільноти»¹². Отже, таке визначення народу робить його синонімом поняття «етнос». *Етнос* (гр. *народ*) є носієм багатовікового досвіду, історичної та культурної пам'яті, мови, традиційної культури, норм і цінностей. Однак людей, які належать до єдиного етносу, об'єднує єдина самосвідомість – *усвідомлення своєї етнічної приналежності, чи ідентичності* та соціальна пам'ять, важливим елементом якої є *самоназва етносу* (етнонім). Самоназва є своєрідною маркіровкою кожного етносу, яка виділяє його з-поміж інших аналогічних етносів.

Народ і нація – це дві назви того самого суб'єкта – суспільства. О. Нельга визначає їх як суспільство без власної державної території (народ) і з створеною державою (народ-нація).

Поняття «нація» (від лат. *nasci* – народитися) спочатку пов'язувалося з місцем народження, спільністю походження. Згодом, це поняття набуло етнічного змісту, ототожнювалось із поняттям «народ» і застосовувалося для характеристики етнічної, соціально-економічної і культурної спільноти¹³.

В сучасній практиці міжнародних відносин під *нацією* розуміють не будь-який народ, а лише такий, що має власну державність і суверенність і може виступати як самодостатній суб'єкт зовнішніх стосунків. Якщо етнос є утворенням переважно культурно-духовним, народ – соціально-історичним, то нація є утворенням переважно соціально-економічним та політико-правовим¹⁴.

Нація є першою соціально-філософською моделлю суспільства, тому її слід розглядати у взаємозв'язку із національною свідомістю та самосвідомістю людини як етнофора. Колективна етнічна свідомість та етнічна самосвідомість особи зберігає пам'ять про давні види діяльності, закарбовані у видах духовної практики народу, звичаях, традиція, обрядах, фольклорі, нормативно-правових відносинах, тобто зберігає і відтворює культуру у формах етнічного буття. Етнічна самосвідомість може бути зреалізована в актах культурної творчості.

¹² Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 77.

¹³ Руденко Л. С. Сучасні теоретичні підходи до поняття «національна культура». URL : http://culturalstudies.in.ua/knigi_8_27.php

¹⁴ Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. С. 13.

Основу життя нації визначає дух народу, його національність (етнічність). Єдність нації можлива лише тоді, коли нація має єдину душу, єдину психологію, одну духовну культуру. За визначенням М. А. Козловця, «національна культура – це символічний світ, створений етносом відповідно до його потреб, цінностей, ідеалів, устрою життя <...> єднальна ланка між минулим і сучасністю, гарантом національного майбуття. <...> В умовах тотальної «відкритості» світу і глобальних викликів стрижнем існування держави може бути лише глибоке національне самоусвідомлення і самоідентифікація політичної нації, а для цього вкрай необхідне культурне самоствердження»¹⁵. Для збереження національної самототожності найважливішим чинником є духовна єдність, тобто належність всіх представників етносу до одного духовного і культурного світу. Якщо позбавити етнос внутрішніх культурних зв'язків, він неминуче асимілюється. Отже, необхідно виробляти державницький підхід до проблем етнічної культури.

У контексті розгляду проблем етнічної культури в сучасному українському суспільстві важливим є виокремити проблеми творення нації. Так, розглядаючи традиційні і сучасні теорії нації та націоналізму, Г. Касьянов вказує на ті причини, через які «етнічний» компонент нерідко переважає над «політичним» у розумінні «нації» в Україні: тривала бездержавність українців, вплив народницьких традицій у сучасному суспільствознавстві, інерція радянських часів, коли панувала етнологічна концепція нації тощо. Однак він зазначає, що в «українському проєкті» сьогодення належне віддається як «етнічний», так і «політичний» концепції, має місце намагання збалансувати їх, оскільки вибір на користь лише однієї з них ставить під загрозу політичну стабільність і територіальну цілісність держави¹⁶.

Згідно із сказаним, нація – це *створена на основі етнічних спільнот соціальна спільнота, специфічними рисами якої є певний рівень національної самосвідомості та воля до політичної самоорганізації, що обумовлює формування держави з демократичним ладом правління і націленість на спільне майбутнє*. Таке розуміння феномену етносу і нації, їх співвідношення у бутті впливає із того узагальненого науково-філософського знання, що *єднає* безліч націологічних теорій (психологічну, етнологічну, культурологічну, соціобіологічну, еволюційно-історичну та ін.) в *дві чітко окреслені концепції: модерністську та примордіалістську*, та, водночас, згладжує суперечності. Перша акцентує важливість об'єктивних чинників

¹⁵ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 414-415.

¹⁶ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. К.: Либідь, 1999. С. 260-261.

(територія, ландшафт, клімат); друга – вказує пріоритетність суб'єктивного начала (свідомість, самосвідомість, міфологія, символіка, національна ідея, політична воля тощо).

Аналізуючи своєрідність цивілізаційного поступу України в минулому і сьогодні, М. Степико вказує на те, що у перспективі цивілізаційного поступу людства та України в ньому проблема взаємозв'язку соціального і національного як суперечність спільноти та суспільства постійно відтворюватиметься як неминучість збереження етнічної та національної консолідації індивідів¹⁷. У колективній монографії (за редакцією Б. Попова) дослідження основ життєдіяльності нації домінує думка про те, що збереження культурної спадщини, культурних традицій і досвіду минулих поколінь – єдино реальний шлях відродження нації, знаходження нею справжніх орієнтирів розвитку, його повернення у природне русло¹⁸. Розглядаючи етнічне як духовну цінність, О. Нельга зазначає, що «культурозберігальний» імунітет людства визначається і буде визначатися його ставленням до своєї етнічної скарбниці¹⁹. Формулюючи погляд на цінності сучасного суспільства, М. Попович відводить особливу роль серед видів соціально-групової солідарності етнічній та національній²⁰.

Останнім часом інтерес до способу життя, положення і ролі в українському суспільстві етнічних груп значно зріс. Новий підхід до етнонаціональної сфери полягає у сприянні самовираження особи, життєдіяльності української нації, розбудові національної держави, задоволенню специфічних інтересів і потреб усіх громадян України, етнічних груп, повному подоланню будь-яких привілеїв та зверхності на національному ґрунті, втіленню в життя універсальних прав людини, політико-правовому забезпеченню демократичного розвитку етнічних спільнот. Відтак першочерговою є потреба наукового осмислення проблем етнонаціональної самоорганізації, формування соціальних орієнтирів, розв'язання суперечностей у сфері міжетнічних відносин, власне, подальшого наукового пошуку у сфері етнонаціонального самовизначення та самозбереження. М. А. Козловець відзначає, що «єдино можливим шляхом в умовах етнокультурного розмаїття є шлях до формування в Україні інтегративної моделі національної культури, коли різні етнокультурні ідентичності не самоізолюються, не

¹⁷ Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. С. 43.

¹⁸ Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. С. 189.

¹⁹ Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. С. 109.

²⁰ Попович М. Буги Людиною. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 217.

виштовхують одна одну на периферію, а беруть безпосередню участь у націєтворенні»²¹.

Першоосновою буття етносу (народу) як основоположної, стабільної і прогресивної форми життєдіяльності кожного соціуму є етнічна самосвідомість, яка є її ядром усвідомлення і приналежності до певного народу, спільноти. Дослідник етнічної культури О. М. Семашко пропонує розглядати етнічне життя у системі «етнос – культура – суспільство», тобто в етносоціокультурному вимірі, на перетині соціології, фольклористики, культурології. Базове поняття цієї системи складає етнічна культура, яка показує ряд особливостей та відмінностей, що відрізняють один етнос від іншого.

Етнокультура як засіб акумуляції етносоціального уявлення є визначальною у формуванні етнічного способу життя та поведінки людини. В контексті дослідження народної обрядовості етнічна культура «відображає універсальні властивості об'єктів етнічної реальності як важливу підставу соціалізації»²², акумулюючи досвід, практику, вірування, традиції, спосіб мислення і світосприйняття.

Сучасний український філософ С. П. Харченко увів науковий термін «етнокультурна цивілізація», яким позначив динамічну систему відповідних етносів, що виступають носіями різних етнокультурних основ, але при цьому складають певну цілісність. Вона формує метарівень культурних та цивілізаційних факторів, які є засадничими для неї. «Етнокультурна цивілізація, з одного боку, у знятому вигляді містить в собі цінності споріднених етнічних культур, а з другого боку, у діалектико-суперечливій взаємодії з іншими подібними утвореннями виступає рушійною силою саморозгортання загальноцивілізаційного процесу»²³.

Найбільш обґрунтовано підходять до розуміння етнокультурних цивілізацій О. Шпенглер, що запропонував теорію «локальних культур», термін життя яких залежить від специфіки біологічних програм етносів; А. Тойнбі, який у концепції «локальних цивілізацій» вказав на домінуючу роль етноформуєчих чинників. Дослідник теорії етносу О. Нельга визначає залежність людини від етносередовища, трудової діяльності від екологічної ситуації, що, в свою чергу, має вплив на життєдіяльність та формування етноментальних чинників того чи

²¹ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 415.

²² Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Приднунав'я): дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2003. С. 17.

²³ Харченко С. П. Етнокультурні цивілізації в контексті саморозгортання загальноцивілізаційного процесу: філософсько-історичний аспект: автореф. дис...канд. філос. наук: 09.00.03. НАЦ. Пед. Ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2009. 20 с.

іншого етносу. Вихідною ж передумовою формування етнокультурної цивілізації є виникнення груп етносів, які прагнуть зберегти цілісність свого життєзабезпечення.

Оскільки культура взагалі – явище соціальне, яке осягає соціальний досвід, соціальну пам'ять людського буття, а також є не тільки способом людського існування, але й процесом діяльності та його результатом, то етнокультура насамперед пов'язана з феноменом традиції, тобто доповнює механізм акумуляції, спадковості (трансляції) й актуалізації її в свідомості народу.

Для етнокультури основою є історичний зв'язок, часова наступність, тоді як для нації та її культури більш важливими є сьогоденні (синхронні) зв'язки, в яких синтезується й історичний досвід. В сучасному дискурсі етнокультура розглядається в органічному зв'язку історичного розвитку народу, його ментальності, національного характеру, самосвідомості і виступає як засіб формування особистості.

Етнічна культура стає результатом освоєння соціального буття, культурної комунікації і взаємодії інших культур. Отже, культуру можна визначити як етнічно специфічну парадигму життєтворення, яка акумулюючи досвід народу, його матеріальні і духовні цінності, творчі здібності, знання, ідеї, символіко-знакову систему виступає особливим способом буття етносу. Таке розуміння культури приводить до висновку, що носіями етнічності можуть бути або *народ* (що творить, зберігає, відтворює життєвий досвід у звичаях, обрядах, традиціях, фольклорі), або *етнічна еліта* (символ цього буття). Часто саме народ є носієм того етнічного чинника, який закарбований у життєвому досвіді у вигляді *етнознаку*, що відрізняє один народ від іншого. М. Степико називає цей пласт культури народу «нерефлексована етнічність»²⁴.

Але етнокультура виступає не просто проявом культури, а є одним з провідних її елементів, бо без цінностей, що складають основу даної культури, розвиток соціокультурного процесу, культуротворчої діяльності є неповноцінним. Активно взаємодіючи з іншими культурами, особливо на рівні соціальних взаємин, етнокультура помітно впливає на їх збагачення. У той же час вона зазнає впливу інших культур.

Етнокультура в системі категоріального апарату соціальної філософії займає особливе місце, оскільки в ній інтегрується сутність і зміст всіх інших категорій цього ряду. Тому зміст етнокультури конкретизується співвідношенням зі змістом понять «етнос», «нація», «етносвідомість», «націоналізм», «національність», «національна свідомість»,

²⁴ Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. С. 37.

«національна самосвідомість», «національний характер», «національна ідея» й інші, які по праву входять у понятійний апарат соціальної філософії як такі, що відображають у своєму змісті сутність суспільних явищ, які відносяться до розряду особливо соціально значимих²⁵.

Соціальна філософія як наука через вивчення етносоціокультурних чинників надає можливість знайти «точку перетину» між гуманітарними науками задля використання її наукових набутків для адекватного відтворення дійсності. Таким чином, можемо розглядати етнокультуру як категорію соціальної філософії, оскільки вона є визначальним складником суспільного буття, впливає на суспільну свідомість і формує суспільні взаємини. Саме в етнокультурі відбувається самопізнання етносу, який постає як діалектична єдність двох протилежностей і, водночас, взаємопов'язаних аспектів буття людини: природно-біологічного та соціального.

Крім цього, етнокультура здатна зберегти свою унікальність в рамках збереження і трансляції своєї автентичної традиційної культури минулого, а також з урахуванням культурної комунікації і різноманітності інших етносистем, виявлення власної ідентичності через неоднаковість, неспільність культурних ідентитів (цінностей, традицій, фольклору, світогляду, ментальності, мови тощо).

Важливими чинниками формування етнокультури можуть стати ландшафт (клімат), мова, спосіб господарювання, світогляд, характер харчування (особливості національної кухні) тощо. Сутність, природа народної обрядовості українців виявляється в єдності об'єктивних і суб'єктивних чинників її розвитку та функціонування в процесі етногенезу:

1) Природно-кліматичні умови, в яких проживає суб'єкт народної обрядовості – етнофор та етнос, куди входить тип ґрунту, ландшафт, рельєф поверхні, кількість опадів, температурні показники тощо. Ландшафт, рельєф, тип ґрунту, кількість опадів, специфіка флори і фауни, наявність водойм та інші показники *природно-кліматичних умов* території українського етносу витворюють в людини з моменту її заселення культ лагідної Землі-годувальниці, Землі-Матері, культ Неба-Батька, який дає опіку всьому, що відбувається на землі, культ цвіту/плоду і зерна, певних рослин і тварин, страв та ін.

2) Господарсько-культурний тип як тип діяльності суб'єкта та тип культури спільноти – осіле плужне землеробство з використанням тягової сили тварин. Плужне землеробство формує свої культу: тварин, які забезпечують тип діяльності (вола, бика, корови), злакових культур,

²⁵ Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Приднув'я): дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2003. С. 29.

які є об'єктом діяльності (пшениця, жито та ін.), продуктів / форм землеробсько-хліборобської діяльності (хліб, каша, кутя, сніп, оранка, жнива), періодів землеробського календаря (весняно-літній цикл, осінньо-зимовий тощо).

3) Світоглядно-ментальні настанови – як система уявлень, вірувань і знань, культів і табу, які лягли в основу специфічного способу мислення, світовідчуття та світорозуміння суб'єкта. Природно-кліматичні умови в сукупності з господарсько-культурним типом формують *світоглядно-ментальну сферу*, яка конкретизована системою уявлень, вірувань і знань, підсвідомими настановами світосприйняття і світорозуміння, що становлять основу української культури, етнонаціонального характеру українців («української душі») як суб'єктів національної культури.

4) Події етнічної історії, серед яких витворення і втрата державності, війни, етнічні процеси (роз'єднавчі та об'єднавчі), зокрема глобалізаційні тощо.

5) Рівень соціально-економічного розвитку у певний період етнічної історії.

Під впливом глобалізації проблема етнічної та етнокультурної ідентифікації розглядається під новим кутом. В умовах постіндустріального суспільства змінюються етнічні реалії, робиться виклик ідентичності і разом з тим загострюється почуття національної ідентифікації. Збереження національної ідентичності веде до індивідуалізації суспільного процесу, тому головна ознака глобального суспільства полягає у зближенні культур не шляхом універсалізації, а саморозвитку і самозбагачення.

В. І. Плохих у своєму дослідженні етнічної глобалізації, спираючись на дослідження А. Панаріна, визначає глобалізацію як процес ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних і державно-політичних бар'єрів і становлення нової системи міжнародної взаємодії і взаємозалежності. «В результаті глобалізації змінюються духовні параметри нової цивілізації і, незважаючи на всі переваги, вона містить небезпеку втрати культурної та національної ідентифікації»²⁶.

Слід підкреслити, що процес національного самоствердження, самовизначення і самозбереження зреалізований в усвідомленні людиною себе не тільки як представника і носія тієї чи іншої культури, ментальності народу, а як «людини всесвіту»²⁷. Отже, громадянин світу з його планетарним баченням і сприйняттям універсальних цінностей не

²⁶ Плохих В. І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 115-116.

²⁷ Постовий В. Г. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 1. С. 21.

може сторонитися ціннісних основ національного, прикриваючись загальнолюдським.

У сучасному українському суспільстві процес глобалізації ще не є так яскраво виражений, хоча елементи сучасної демократії вносять у життя народу прагнення до етнічної самоідентифікації, стимулюють процеси національного культурного відродження в Україні. Так, у статті «Етнічна глобалізація: поняття та зміст» В. Плохих обґрунтовує думку про те, що для українського етносу в сучасних умовах існує небезпека втрати своєї національної ідентичності, оскільки етнічна глобалізація, за визначенням авторки – це «одна з форм глобалізації, під якою треба розуміти процес зростаючої уніфікації в житті етносів (народів) в умовах поширення єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо, який або призводить до втрати етносами культурної, національної етнічної ідентифікації, або, навпаки, пробуджує інстинкт самозбереження етносом етнічних особливостей свого народу. <...> Виходячи з цього, державна етнічно-культурна політика повинна бути спрямована на створення належних умов, спрямованих на збереження етнічної самобутності, зростання рівня культури та відродження української національної свідомості, національних народних традицій та громадянського патріотизму»²⁸.

М. А. Козловець у монографії «Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації» відзначає доцільність розробки концепції національної культури в глобалізованому світі: «без урахування космополітичних тенденцій глобальної культури інформаційного суспільства виникає загроза ізоляції національного інформаційного простору і витіснення його на периферію соціально-політичного та економічного життя сучасного світу»²⁹.

Модернізаційні теорії сучасного цивілізаційного поступу України враховують регіональний фактор збереження та функціонування етнічної культури українців. З цього приводу В. Личковах визначає найважливіше місце в сучасній етнокulturології регіоніки – комплексу вчень про регіональні виміри людського буття. Теорія культурологічної регіоніки «не протистоїть універсалізові, а виступає його умовою, бо універсальне виявляється через транскulturурний діалог, комплементарність, різноманіття регіонального. Універсалізм звертається до ідей децентралізації, плюралізму, маргінальності,

²⁸ Плохих В. І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 117.

²⁹ Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 417.

регіональності культурних ситуацій у постмодерному світі, намагаючись перебороти їхню конфронтацію та роз'єднаність <...> Універсалізм і регіоніка – це полярні і взаємодатні категорії теорії цивілізаційного розвитку, дослідження етно– і культурогенезу, міжнаціональних і міжцивілізаційних відносин»³⁰. Однак і теорія універсалізму і етнокультурної регіоніки визнає вагомість у сучасному цивілізаційному просторі традиційної культури, обрядовості, хоча й по-різному бачить перспективу її культурно-історичного функціонування згідно зі своєю природою.

«Глобалізація докорінно трансформує характер національних відносин, видозмінюючи понятійний зміст «національного гніту» в епоху інформаційних реалій. <...> Звернення громадянського суспільства до свободи титульного етносу виводить сенс «національного буття» з потаємних глибин воєвничого націоналізму. Свобода є цивілізаційним спілкуванням автохтонів та нацменшин, чи схоластиком етногенезу»³¹.

Говорячи про свободу, у нашому дослідженні визначимо її як найвищу цінність, що дає право людині і всій нації (чи суспільній групі) право обирати свій життєвий шлях, діяти за покликанням серця. Свобода є головною і необхідною умовою творчості, отже, її слід розглядати як активний двигун і рушійну силу культури та основу культури. Таким чином, вона є умовою існування культури як специфічної якості людської діяльності. Свобода як і культура є ознакою людини.

Відомий філософ сучасності Є. Бистрицький, у своїх роздумах про свободу людини спирається на парадигму розуміння свободи як раціонально контрольованої людиною пізнаної необхідності, закладеної ще у філософії Нового часу. Так, на його думку, «людина, яка науково пізнає світ, здатна панувати і над світом, і над собою (своїми пристрастями або нераціональними, з точки зору розуму, людськими прагненнями). Таке панування над світом природи та суспільства робить людину вільною, *суб'єктом* діяльності. Суб'єкт і є той, хто здатний здійснювати свою розумну волю у світі, на який спрямована дія. Отже, людина, як суб'єкт розумної волі, підноситься над світом-об'єктом, виходить за його межі, перебуває «над» або відноситься до нього зовнішнім чином, відвойовуючи простір для панування своєї свободи –

³⁰ Личкова В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К. : Вид. ПАПАНА, 2011. С. 23-24.

³¹ Складська О. І. Постнекласична метафізика націєгенезу: дослідження свободи в контексті творчості С. Б. Кримського. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Філософські науки». Чернівці, 2011. Вип. 95. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/VChdpu/filos/2011_95/index.html

раціонально контрольованої діяльності, у тому числі щодо суспільної реальності»³².

Сучасна цивілізація зреалізувала свої можливості завдяки громадським вимогам, які визначили рівень метафізичного розуміння філософії свободи у поєднанні з інноваційністю феноменів культури суспільства. «В умовах глобалізації роль особистості як активного суб'єкта соціального впливу пригнічується внаслідок панування потужних надособистісних (наднаціональних, наддержавних, надконтинентальних) суб'єктів. Це призводить до порушення балансу суб'єкт-об'єктної субстанціональності людини – питома вага об'єктної, пасивної ролі зростає. На практиці це веде до поширення технократичного мислення, фетишизації речей, зменшення авторитету одвічних цінностей – інтелектуальних, естетичних, моральних, а також сформованих багатотисячолітньою історією соціальних регуляторів – релігії, моралі, права. <...> Однією з найпотужніших антиглобалістських сил, безумовно, є громадянське суспільство – як у кожній країні, так і в світовому вимірі. Саме воно на сучасному етапі розвитку людства є носієм і механізмом вираження свободи та індивідуальності людини, який забезпечує збереження одвічних вселюдських цінностей, реалізацію творчих і пасіонарних особистісних потенцій, обумовлює збереження та розвиток культурних, ментальних, релігійних та інших індивідуальних та групових особливостей. Основним векторами цивілізаційного розвитку сучасного людства є інтеграція (у вигляді глобалізації) та диференціація, і стабільний розвиток потребує збалансованості цих векторів»³³. Таким чином, образ сучасної людини відображає не стільки цінності складних технологій, а форму особистості на основі універсальних цінностей всесвітнього призначення її як суб'єкта свободи (духовність, відповідальність, творчість, шляхетність і т. ін.).

В контексті розгляду етнокультури свобода людини визначає вільну реалізацію особистістю свого етнодуховного потенціалу, творчої діяльності через систему соціально-духовних етнічних цінностей, норм, традицій, які визначають місце людини, ідентифікують її у сучасному світі. «У філософській перспективі свобода постає як вільний пошук нас самих та нашого буття у світі як істинних, відповідних власній

³² Бистрицький Є. К. Пропедевтика поняття свободи. Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матеріали науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 р. К., 2007. С. 11.

³³ Зінченко В. В. Глобалізм: перспективи світового розвитку і трансформації людини (соціально-філософський аналіз). Матеріали конференції «Новини наукової думки-2011». URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Philosophia/2_93053.doc.htm

культурній ідентичності, у якому б обсязі ми не вживали поняття культури»³⁴.

Таким чином, етнокультура є визначальною складовою суспільного буття, вона впливає на суспільну свідомість і формує суспільні відносини, її основою стають духовні цінності, традиційні норми, які формують весь спектр соціально-побутової сфери стосунків між людьми. Народна обрядовість є могутнім фактором етносоціальної стійкості народу, його внутрішнього духовного стрижня, що транслюється через традиційні уявлення, вірування, стереотипізовані психічні прояви, традиційні народні звичаї, обрядову систему та звичаєвість. Все це утворює зразки морально-етичних норм і настанов, ідеалів, життєвих цінностей тощо.

«Нині в Україні етнічна культура та ідентичність українського народу перебувають у кризовому стані, люди «харчуються недоїдками» західної масової культури, з усього комплексу української етнічної культури залишилася лише українська мова, яка в майбутньому може бути витіснена російською, а потім англійською та іншими. <...> Тому Україна постала перед складною дилемою: як поєднати інтеграцію, особливо в галузі культури і процес її національної самоідентифікації, розвитку і збереження свого етносу?»³⁵.

Традиційно-побутова культура українців, серцевиною якої є народна обрядовість, виявляє етнокультурну модель способу життя як спільноти, так і етнофора. Водночас, з огляду на природно-кліматичні умови, історичне минуле України, розділеність земель, взаємодію і різні культурні впливи, етнічний склад населення в етнографічному районуванні слід пам'ятати про регіональну специфіку української етнічної культури.

Подальше дослідження традиційної народної культури як потужного етнозберігаючого чинника дозволить нам наблизитись до тих проблем, які турбують сучасне українське суспільство.

2. Ціннісно-духовні детермінанти українського народу та їх відображення в народній обрядовості

Проблеми, з якими стикається людство на початку ХХІ століття мають безпосередній діалогічний зв'язок з попередньою епохою. Серед важливих глобальних проблем, що загрожують деградацією та дегуманізацією культури українського суспільства, постає проблема

³⁴ Бистрицький С. К. Пропедевтика поняття свободи. Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матеріали науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 р. К., 2007. С. 28.

³⁵ Плохих В. І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 119.

руйнації духовного середовища. «Україна потребує духовного відродження. Такі елементи культури, як література, театр, освіта, наука, кіно опинилися у кризовому стані. Відбувається проникнення на наші терени космополітичної «масової культури». Вочевидь, поряд з розбудовою державності, створення ринкової економіки необхідна нова культурна політика й не менш обґрунтована культуротворча практика, які на сьогоднішній день здійснюються через протистояння одна одній»³⁶.

Суспільні зміни в Україні органічно вплетені у світовий процес глобалізації, що знаменує появу нового типу світопорядку. Це спричинює, з одного боку, сприйняття універсальності соціокультурних смислів, а з іншого – духовну реформацію, перетворення, зміну смисложиттєвих орієнтирів та перехід їх у нові якості. Відбувається трансформація відносин у системі «індивід – суспільство», особистість формується в умовах соціальної невизначеності, без усталених орієнтирів, а процес успадкування суспільного досвіду набуває складного, іноді суперечливого, характеру нелінійності. У цей час сама дійсність вимагає критичного ставлення до попереднього розвитку суспільства, пошуку нових підходів до розв’язання суспільних проблем конфлікту поколінь. Стає необхідною критична оцінка, а іноді і переоцінка досвіду минулого для уникнення помилок та пошуку нових варіантів і моделей соціальної поведінки, взаємозв’язку інноваційного та традиційного.

Як зазначає В. Ільїн, «процес глобалізації – здійснений факт, наявна реальність, яка йде, здійснюється повним ходом. Тому потрібно думати не про причини глобалізації, а про її наслідки. Як реальне явище, зумовлене закономірністю суспільного розвитку, вона позитивна не в усьому. Зокрема, для культури містить велику загрозу. Адже культура є творчістю, вона вимагає унікальності особистісної діяльності. Духовність, органічно властива для культури (особливо в її національній специфіці), завжди вибіркова, елітна, виокремлена сфера діяльності»³⁷.

Отже, актуальною для сьогодні є проблема духовності українського суспільства через звернення до традиційної культури, де можна було б віднайти духовні засади для подальшого розвитку суспільства у сучасну постіндустріальну епоху етнічної історії українців.

³⁶ Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. К.: Знання України, 2007. С. 213-214.

³⁷ Ільїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального. Людина і культура в умовах глобалізації : 36. наук. ст. К. : Парапан, 2003. С. 157.

Саморозвиток народної обрядовості українців виявляється в єдності об'єктивних та суб'єктивних чинників її розвитку та функціонування в процесі етногенезу, якими є: природно-кліматичні умови, в яких проживає суб'єкт народної обрядовості (етнофор та етнос), куди входить тип ґрунту, ландшафт, рельєф поверхні, кількість опадів, температурні показники тощо; господарсько-культурний тип як тип діяльності суб'єкта та тип культури спільноти – осіле плужне землеробство з використанням тяглової сили тварин; світоглядно-ментальні настанови як система уявлень, вірувань і знань, культів і табу, які лягли в основу специфічного способу мислення, світовідчуття та світорозуміння суб'єкта; події етнічної історії, серед яких витворення і втрата державності, війни, етнічні процеси (роз'єднавчі та об'єднавчі), зокрема глобалізаційні тощо; рівень соціально-економічного розвитку у певний період етнічної історії.

У межах нашого дослідження форму і зміст народної обрядовості, обрядодійство, зреалізоване мовою природною, вербальною (словесний супровід обряду, обрядова усна народна творчість) і мовою штучною (жести, рухи, дії тощо) вважаємо текстом, розуміння якого вимагає розуміння суб'єкту народної обрядовості, перш за все, його внутрішнього духовного світу, засад і настанов його світобачення і світосприйняття. Таким методом інтерпретації тексту і смислів у ньому можемо виявити гносеологічну природу народної обрядовості українців.

В. Дільтей тлумачить розуміння як занурення суб'єкта у духовний світ тексту (у нашому дослідженні це текст народної обрядовості українців), яке нерозривно пов'язане з реконструкцією культурного контексту його творіння. Філософ, який розглядає проблему пізнання на основі світогляду та переживань суб'єкта, зазначає, що «будь-яка наука починається з досвіду, а всякий досвід спочатку пов'язаний зі станом нашої свідомості, в середині якого він знаходить місце, і обумовлений цілісністю нашої природи <...> реальністю, як вона є, ми володіємо, навпаки, тільки у даних внутрішнього досвіду і у фактах свідомості»³⁸.

Народна обрядовість у єдності її форми, засобів і змісту постає як результат пізнання суб'єктом навколишнього світу – як світогляд.

Світогляд – самовизначення людини щодо свого місця у світі та взаємовідносини з ним; духовно-практичне утворення, форма самосвідомості людини і суспільства, національний космопсихологос; форма і спосіб сприйняття суб'єктом світу через потреби розвитку особистості; система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність

³⁸ Dilthey, Wilhelm. Introduction to the Human Sciences: An Attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History. Wayne State University Press, 1988. 386 pp.

індивіда або соціальної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки³⁹.

Усі ці визначення розширюють тезу про світоглядну наповненість як форми, так і змісту народної обрядовості. У народній обрядовості присутні структурні рівні світогляду: *світобачення* – на основі принципу космоцентризму; *світовідчуття* – на основі досвіду (індивідуального, сімейного, групового, етнічного, суспільного тощо); *світорозуміння* – на основі знання; *світоспоглядання* – на основі мети, цілі, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності (потреба – потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки); *світосприйняття* – на основі цінностей (щастя, любові, істини, краси, добра, свободи, справедливості тощо)⁴⁰.

Народна обрядовість українців відображає міфологічний світогляд як історичний тип світогляду, який ґрунтується на вірі в надприродні сили, абсолютизуючи досвід окремого роду, племені з притаманними йому рисами тотемізму, антропоморфізму, анімізму, символізму, фетишизму.

Окрім того, народна обрядовість українців є ознакою і виявом традиційного українського суспільства, яке сьогодні знаходиться у фазі переходу (перехідного) від традиційного до індустріального. Однак, обрядовість на рівні створення і побутування виявляє підпорядкування особистісно-індивідуального начала всезагальному, родовому.

У процесі взаємодії людини з предметами оточуючої дійсності шляхом спостереження і опису відбувається емпіричне пізнання. Тому народна обрядовість є реальною практикою *донаукового пізнання світу*, це так зване стихійно-емпіричне, буденне пізнання, первісна філософія, яка виникла в етногенезі українців і здійснювалася у процесі усіх видів життєдіяльності.

Вважаємо, що народна обрядовість українців відображає у градації буденний світогляд, особистісний, філософський (за Н. Хамітовим)⁴¹, що визначено природою обрядовості. Буденний світогляд відображає буденне буття людини з його несамостійністю, некритичністю, нетворчим характером. Носій буденного світогляду знаходиться під впливом сім'ї і соціального середовища, засвоює на рівні позасвідомого традиції і звичаї етнічної спільноти, до якої належить, як соціальні стереотипи, норми поведінки, цінності та ідеали.

Пізнавальні зусилля суб'єкта народної обрядовості як носія міфологічного, буденного світогляду спрямовані на об'єкт – світ, який у

³⁹ Філософський енциклопедичний словник [за ред. Шинкарука В.І.]. К.: Абрис, 2002. С. 569.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Філософський словник. Людина і світ / Хамітов Н., Крилова С. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. С. 180-182.

суб'єкт-об'єктній взаємодії постає як буття – реальність, яка відбивається і перетворюється свідомістю. Тут йдеться про буття природи, буття особистості, буття культури, що у взаємодії матеріального, духовно-душевного та об'єктивації духу складає основу буття людини.

Суб'єкт народної обрядовості в обрядодійстві відтворює своє родове та цивілізаційне буття, реалізує волю до самозбереження і продовження роду, розчиняє своє Я у підпорядкуванні спільноті. Саме з огляду на це означуємо об'єкт обрядодійства, тобто світ-буття, у вимірі буденності, повсякденності, буденного буття.

Буденне буття – це вимір людського буття у світоглядних настановах суб'єкта народної української обрядовості. Це підкореність Іншому та іншим, невизначеність власного шляху та небажання вибору, а також насолода несвободою, відсутність відповідальності⁴². Навіть величезна зовнішня активність, яку проявляє суб'єкт, виконавець/учасник обрядодійства в екзистенційній комунікації, завжди задана іззовні, а не змотивована внутрішньо, глибинно.

Дослідження специфіки національних особливостей, традицій українського народу у історіософській думці отримує яскравий вираз у проблемі світоглядної ментальності. Вона визначає насамперед власне українське бачення світу, а комплекс світоглядних ознак зумовлює визначеність духовного світу нації в контексті історії культури людства. Ментальність являє собою надособистісний аспект духовності, певний сплав раціональних орієнтацій і невідрефлектованих компонентів колективного несвідомого, певну парадигму духовності, її структуроутворюючий компонент, що породжується відповідним культурно-історичним контекстом, досвідом життя багатьох поколінь.

Світоглядно-ментальні настанови суб'єкта народної обрядовості як чинник розвитку і функціонування народної обрядовості виявляють єдність об'єктивної і суб'єктивної сторони феномену народної обрядовості українців як синтез у саморозвитку її пізнавальної природи, як основа суспільної свідомості (самосвідомості). *Гносеологічна природа* окремого взятого обряду та народної обрядовості в цілому розкривається, зокрема, на основі застосування *функціонального підходу* до її визначення, результатом чого є твердження: потреба суб'єкта *знати* трансформується у часі і просторі узвичаєного повсякденного дійства у потребу *робити* щось або *бути кимось* задля чогось, оскільки «пізнати» означає, перш за все, мати свою думку про об'єкт, яким в обрядодійстві є світ-буття і людина у ньому.

⁴² Філософський словник. Людина і світ / Хамітов Н., Крилова С. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. С. 32-33.

Гене́за світоглядно-ментальної культурної системи, що виникає, наприклад, на певній території, передбачає появу факторів локалізації групи людей на цій території та стимуляції їхньої колективної взаємодії, накопичення досвіду спільної життєдіяльності, акумуляцію цього досвіду в ціннісних орієнтаціях, реалізацію домінуючих цінностей у рисах способу життя та картини світу, перетворення всіх їх у систему образів ідентичності певної спільноти.

Ментальність відображає національний характер, мислення, відчуття, настрої і переживання народу. Прояв ментального – це не особистісний вибір, це – факт, ідейно-світоглядне обґрунтування національного буття народу. Із розвитком людства коло знань про людину, її уявлення та почуття, вірування та страхи, поведінка та життєві цінності, включаючи самооцінку, розширюються.

Оскільки менталітет відбиває специфічні особливості відповідного типу культури, особливий образ думок, він нероздільно пов'язаний з мовою. У «Філософських дослідженнях» Л. Вітгенштейн наполягає на тому, що «взаємозв'язок знання з реальністю реалізується лише в соціокультурному контексті. Відповідно значення слів або висловлювань визначається не об'єктом, що його позначають, а й способом їх вживання»⁴³. Таким чином, через ментальність народ мовою символів, атрибутів, жестів, ритуалів, звичаїв, вірувань може донести частинку свого духовного універсуму. В цій особливості ментальності зберігається її велика пізнавальна цінність.

Визначаючи світоглядно-ментальні детермінанти пізнавальної діяльності суб'єкта української народної обрядовості, говоримо про етнонаціональну спільноту, архетипи її культури, світогляд та ментальність. Для визначення світоглядно-ментальних детермінант людини як суб'єкта народної обрядовості, беруться до уваги ті пізнавальні здатності, які формують чуттєвий бік пізнання, оскільки пізнання людиною світу, формування пізнавальних образів починається з чуттєвого контакту зі світом, з чуттєвого відображення, чи з «живого споглядання». Під «живим спогляданням», «чуттєво-сенситивним відображенням» розуміють чуттєве відображення дійсності в таких формах, як відчуття, сприймання, уявлення, пам'ять, мислення, поняття, судження, умовивід. Оскільки наше дослідження ґрунтується на українській культурній традиції, детермінацією її є, перш за все, *антеїзм, кордоцентризм, індивідуалізм та екзистенційність*, що активно досліджувались у працях вітчизняних філософів.

⁴³ Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. С. 128.

При дослідженні національної ментальності використовується поняття «архетип» як певне глибинне структурне утворення, в якому зосереджені певні характерні риси ментальності, що застосовуються неусвідомлено, і в різні історичні епохи реалізується в образах, котрі можуть бути відмінними за засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи світосприйняття, мислення, поведінки, спілкування і діяльності. Найглибшу розробку цього поняття представив швейцарський психолог і теоретик культури К. Г. Юнг («Душа і міф: шість архетипів») та його послідовники. Архетипом вони називали явище сфери колективного позасвідомого, тобто ті пласти людської психіки, де зберігаються сліди (можливо навіть біологічно закодовані, які передаються за спадковістю на фізіологічному рівні) тих первісних форм осягнення світу, тих почуттів і образів, які виробились в ході загальнолюдського розвитку найдавніших епох⁴⁴.

Архетип є первісним образом найдавніших, найархаїчніших уявлень. На думку В. Ф. Ятченка, його істотною характеристикою є те, що він, відтворюючи позасвідомі душевні порухи людини, виявляє їх на поверхні свідомості у вигляді образів-символів. На їх основі формується своєрідне ставлення людини до світу, пошук її у соціумі і віднайдення свого підсвідомого «Я». Занурені у фізіологічні структури психіки, ці образи-символи позачасові за своєю природою⁴⁵.

Як зазначає Н. О. Мотрич, «архетипи характеризують особливе методологічне бачення, коли завдяки перетворенню минулого в символи, ними окреслюються контури майбутнього. На протязі всієї історії людства здатність збереження, відродження і трансляції базових структур втілювалась у соціокультурному вимірі»⁴⁶.

Спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури є «передумовою вивільнення духовного життя нації з ситуації одноразовості й тлінності у простір вічності, у сферу утвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності»⁴⁷. Найяскравіші приклади архетипів, які визначають українську психологію, утворюють те ядро, що формує українську ментальність. Серед них є архетипи серця, жінки (матері), хліба та ін.

Архетипи національної культури – це фундаментальний результат внутрішньої комунікації особистостей тієї чи іншої нації. Саме тому

⁴⁴ Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського народу. К. : Міленіум, 2004. Ч. I : Давня українська культура. С. 17.

⁴⁵ Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського народу. К. : Міленіум, 2004. Ч. I : Давня українська культура. С. 18.

⁴⁶ Мотрич Н. О. Слово як архетип в українській культурі. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*: Зб. наук. праць. К. : КДАУ, 1997. С. 82.

⁴⁷ Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7-8. С. 87.

вони є глибинними сутнісними основами нації, які виражені в людському існуванні в часі-просторі історії. Отже, національна культура – результат виявлення і осучаснення архетипів не абстрактно-есенційно, а екзистенційно, особистісно, у творчості людей⁴⁸.

Як зазначає В. Личковах, категорія архетипу в теорії етноментальності і філософії етнокультури загалом доповнюється категорією сигнатури – знаково-сислової системи, що упорядковує культурний простір етносу. Сигнатура являє собою знаковий комплекс, що символізує смислові константи духовної культури певного етносу, краю, регіону. У сигнатурах унаочнюється, візуалізується ідейно-естетична домінанта «культурної душі», світоглядно-ментальний стрижень філософії та естетосфери етнокультури, в т. ч. і регіональної⁴⁹.

Українська народна обрядовість репрезентує сигнатуру Землі, Жінки, Матері і Хліба, як того, що народжене, створене нею. Настанови етноментальності українців пов'язані із семантикою цих сигнатур.

Для світоглядно-ціннісної установки культури характерним є перевага на першому місці «серця» як метафори інтимних глибин душі, стрижня моральності. В особливому християнському розумінні «філософія серця» впливає з ідеї побудови людської моралі на принципах сердечності, співпереживанні людини до інших (П. Юркевич, Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Гоголь). Як зазначає Н. Л. Більчук, «морально-духовна сутність особистості є принципом, що узгоджує індивідуальні прагнення й інтереси із загальнолюдськими та суспільно значущими духовними цінностями і потребами, зберігаючи свободу та відповідальність особистості. Вічні моральні принципи, які зосереджено в пам'яті, забезпечують її цілісність та стійкість моральних орієнтирів особистості»⁵⁰.

Домінанта «серця» в українській культурній ментальності виявляється через перевагу емоційно-вольового начала над раціональним, однак примат «серця» над «головою» не означає відсутність дискурсивності в «українській душі», але мислення тут стає «думанням», що зачіпає усі сторони людської суб'єктивності, зливаючись з ідеалом «цільного знання», притаманного філософії етнокультури слов'янських народів. У «цільному знанні» приходять до єдності думки, почуття, воля, віра, що відтворює органічно-

⁴⁸ Філософія : Світ людини. Курс лекцій : [навч. посібник] / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. К. : Либідь, 2003. С. 403.

⁴⁹ Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. С. 15.

⁵⁰ Більчук Н. Л. Кордоцентризм як методологічний принцип цільного розуміння людини та її місця в суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Харків, 2001. С. 15.

синкретичний стан душі, цілісний універсалізм духу, культ «святості» і «спасіння»⁵¹.

На основі «кордоцентричності» українця формується ідилічне уявлення про нього як набожну, сентиментальну та м'яку людину. «Спостерігається переакцентація питомого «кордоцентризму», спрямування ментальної стихії емоційної напруги в доцільний дисциплінований потік. Таким чином, кордоцентризм як методологічний принцип соціально-філософських побудов розкриває цілісність морально-духовної особистості як основу її взаємозв'язку з суспільством і гармонійного розвитку соціальної системи»⁵².

Зі всіх змін інваріантним залишається архетип природи в ментальності українців. Вона уявляється не як храм чи безодня, а родове начало, материнське лоно. Це визначається однією з характерних рис української ментальності: *антеїзми*. Для українця характерна заглибленість у природу, нерозривність мікро– та макрокосмосу.

Загалом в українському менталітеті й українській культурі спостерігається паралелізм у зображенні життя природи і людини, органічний зв'язок природного та соціального, що простежується на прикладі календарної та родинної обрядовості.

Календарна обрядовість приурочена до циклічності природи, до образу рослин, які засихають і знову розквітають. У давній міфології богиня Землі ототожнювалась із *аграрним культом*, що визначив тип господарської діяльності багатьох давніх народів. Українці ж запозичили цей тип землеробства ще від трипільців, про що пишуть багато українських дослідників (В. Хвойко, В. Даниленко, Т. Белановська, ін.). Для прикладу, символом засіяної ниви, поля, який дійшов до нас на вишиванках, є ромб з крапкою посередині, що означає зернину.

У землеробських культурах такий порядок зміни пір року був основою усієї організації їх життєдіяльності. Тому усвідомлення циклічних природних процесів закарбоване в народній обрядовості. Серед таких прикладів: свята-містерії, які розкривали граничні феномени людського буття на прикладі смерті і воскресіння природи.

Взагалі, архетип Землі, визначений К. Юнгом, часто ототожнюється з концептами Людина, Жінка, Мати⁵³. Досліджуючи поетичні форми, О. Железняк, зазначає: «На підставі метафоричного перенесення

⁵¹ Личкова В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. С. 13.

⁵² Більчук Н. Л. Кордоцентризм як методологічний принцип цілісного розуміння людини та її місця в суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". Харків, 2001. С. 15.

⁵³ Железняк О. Концептуалізація архетипу Земля в поетичній картині світу українців. Наукові записки. Серія : філологічні науки. Вип. 89 (1).

ЛЮДИНА – ЗЕМЛЯ останню наділено ознаками емоційних станів, які не властиві неживій природі, але у гіперболізованому вигляді (як оргістична емоційність) є однією з трьох найсуттєвіших рис архетипу МАТЕРІ»⁵⁴. Оскільки у землеробських культурах Земля вважається годувальницею людей і матір'ю рослин, то цей жіночий образ стає близьким для людей. Земля, яка піклується про своїх людей, в українській світоглядно-ментальній характеристиці постає як ніжна, лагідна, чуйна, привітна. «Як і в іранців, у слов'ян бог-Отець, бог-Небо явно відходить на другий план, – відзначає М. Попович. – «<...>Натомість жіноча пара бога-Отця, Мати-сира-земля, залишилася у слов'янській релігії і стійко асоціювалася з вегетативною силою землі. Одне з імен цієї богині – Мокош, хоча немає певності, що завжди, коли йшлося про богиню-матір, покровительку всього живого, малася на увазі саме Мокош. У зображеннях, які дійшли до нас через традиційні вишивки на рушниках, сакральні предмети побуту, жінка-богиня або заміщується деревом, або схожа на дерево. Уподібнення жіночого персонажа слов'янського пантеону світовому дереву означає, що богиня-Мати мала функції упорядкування Всесвіту»⁵⁵. Ці ознаки яскраво виражені в українській традиційно-побутовій культурі. Для прикладу, можна навести ряд обрядів на Закарпатті, в яких головна роль відводиться жінці (співання традиційних латканок у фольклорі, обряд гадання на Андрія; у весільному обряді танець молодої, що символізував прощання з дівочтвом, а також зняття фати, яке проводить мати жениха: тим самим вона, як головна, приймає невістку до сім'ї; роль плакальниці та омивання тіла покійника у поховальному обряді тощо)⁵⁶.

Взагалі українська сім'я відіграє значну роль у формуванні українського характеру та менталітету, оскільки йде мова про вплив родинного життя, сім'ї на формування рис національного характеру⁵⁷. Дослідник української культури Б. Цимбалістий припускає, що вплив культури на індивідуальний характер, на ментальність та вдачу людини відбувається у її ранні роки через родину, що відтворює культурне середовище етногрупи. Те, що є спільного у способі родинного виховання, і формує певні риси національного характеру⁵⁸.

Найважливіше значення для формування національної психіки має одна особливість життя української родини, а саме: становище в ній жінки-матері. Чуттєве сприйняття навколишнього світу особливо

⁵⁴ Там же, С. 414.

⁵⁵ Попович М. В. Нарис історії культури України. К. : «АртЕк», 1998. С. 41.

⁵⁶ Ізворинь Ад. Похоронний звичай у підкарпатських русинів : [заг. опис]. Ужгород, 1942. № 1-2. С. 11.

⁵⁷ Гнатенко П. І. Український національний характер. К. : ДОК-К, 1997. С. 73.

⁵⁸ Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа*. Нью-Йорк, 1956. С. 26-43.

притаманне українській жінці, і саме здатність до створення психологічно гармонійного середовища стає основою збереження роду і тієї стабілізуючої ролі, яку відіграє саме жінка в українській родині. Це віддзеркалюється у фольклорі, традиціях, звичаях та обрядовості українців.

Одною з вагомих рис української ментальності є *індивідуалізм*. Як зазначає Світлана Оксамитна, «індивідуалізм вважався загальною характерною для українців рисою, яка доволі різко виявлялася, навіть коли вони належали до якоїсь спільноти чи організації»⁵⁹. Спираючись на джерела, С. Оксамитна вказує, що «саме занадто розвинута в українського народу ідея особистості та повної особистої власності була причиною сильно розвинутого в українців почуття власної гідності, відносно незалежного становища жінки»⁶⁰. Український філософ Дмитро Чижевський вказував на індивідуалізм і прагнення до «свободи» у різному значенні цього слова як на одну з характерних рис українського народного світогляду, тобто національно зумовленого ставлення даного народу до світу і життя, що є основою, на якій відбувається розвиток усєї національної філософії⁶¹.

Сучасний філософ С. Б. Кримський серед низки архетипів української культури виокремлює архетип етичної цінності особистості, який втілюється в ідеї вільної індивідуальності, демократичних засадах суспільного устрою, апології козацтва, виборності на посади, особливому становищі жінки у суспільстві⁶². Про це пише і сучасний дослідник українського етносу О. Нельга. Серед основних рис української етноментальності (гуманності, ширості, індивідуалізму, ін.), автор виокремлює демократизм: «Поряд із пов'язаними з демократизмом засадами волелюбності й рівноправ'я, найпривабливішим в українстві є його внутрішньо сімейний демократизм, бо без перебільшення можна стверджувати, що ніде у цивілізованому світі жінка не має так багато прав, не користується такою повагою, не посідає таке чільне місце, як це є в українській сім'ї»⁶³.

Таким чином, можемо говорити про перевагу жіночого елемента в українській національній психології, про жіноче начало в українському національному характері. З цим пов'язаний вияв почуттів та емоцій, що,

⁵⁹ Оксамитна С. Особистість та соціально-статусний порядок дорядянської України. *Наукові записки НаУКМА*. Серія : Політологія. Соціологія. К. : КМ "Академія", 1999. С. 28.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди [підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова]. Харків : Прапор, 2004. С. 17-19.

⁶² Оксамитна С. Особистість та соціально-статусний порядок дорядянської України. *Наукові записки НаУКМА*. Серія : Політологія. Соціологія. К. : КМ "Академія", 1999. С. 28.

⁶³ Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. С. 139.

зокрема, відбилось у фольклорній лексиці. Витримана вдача, елегантність, ніжність і схильність до рефлексії – ці риси сприяли також збереженню родинних і родових груп, приятелювання і побратимства, а відтак створили міцну родинно-побутову традицію.

Для української ментальності є особливо символічним те, що хліб і жіноче начало в структурі її цінностей ототожнювалися: жінка увінчувала результати хліборобської праці, випікаючи хліб для родини; вона ж була і єдиною розпорядницею сімейних обрядів, головним атрибутом яких ставав виготовлений нею хліб (весільний коровай, яким мати частує наречених). Таким чином, хліб набував для українців сакрального значення, а крім того – головної цінності при визначенні етичних, звичаєвих, а часто естетичних норм⁶⁴.

Взагалі, народна матеріальна культура українців просякнута ідеєю звеличування хліба: культ хліба в українців відігравав особливу роль, розкриваючись у обрядово-ритуальній сфері та світоглядних уявленнях. Обрядовий хліб є головним атрибутом усієї обрядовості і насамперед пов'язаний з життєвими циклами людини – від її народження до смерті. Так, найбільш символічного змісту він набуває у весільній обрядовості як символ родинного щастя та безперервності життя, адже весілля – це народження нової сім'ї і продовження в поколіннях.

Ще однією рисою ментальності українців є релігійність. Вона є головною складовою світогляду всіх слов'янських народів⁶⁵. Прояв релігійності яскраво виявився в обрядовості Закарпаття як календарного (адже життя людей здебільшого пов'язане з аграрним виробництвом), так і родинно-побутового циклів. Основним виявом релігійності в обрядовості є чітке дотримання послідовності і атрибутики обрядів. Це стосується як обрядів народження (народин), хрестин, весілля, так і поховального обряду.

Проблема відношення до смерті та розуміння потойбічного світу є складовою частиною більш загальної проблеми ментальностей, соціально-психологічних установок, способів сприйняття світу. Світоглядно-ментальна культура виражає повсякденний устрій колективної свідомості. Це – одна із реалій, «форм людської духовності, феномен культури»⁶⁶, що ідентифікує її. Це – «трансценденція духу людини, в якій втілені її сутність, знання, ідеали, переконання, мета і цінність для перетворення нею дійсності. Практично-духовна сутність її полягає у тому, що вона кардинально змінює структуру мотиваційних

⁶⁴ Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. К. : Либідь, 1996. С. 239.

⁶⁵ Гнатенко П. І. Український національний характер. К. : ДОК-К, 1997. С. 87.

⁶⁶ Сенченко А. Я., В. Н. Дорошенко. Світоглядна культура як духовний потенціал суспільства. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2004. № 18. С. 97.

детермінант ціннісно-світоглядних ставлень суб'єкта до світу»⁶⁷. Таким чином, ідеї на світоглядно-ментальному рівні – це не духовні конструкції, породжені індивідуальною свідомістю, а перш за все сприйняття ідей певним соціальним оточенням, яке поступово несвідомо видозмінює їх.

Отже, особливості української світоглядно-філософської ментальності втілені в «кордоцентризмі», індивідуалізмі та антеїзмі. Власне національні риси характеру (ліризм, м'якість, доброзичливість), що більше притаманні жіночим образам, формують в українців певне світобачення, світовідчуття та світорозуміння, яке вирізняє його з-поміж інших етносів.

Поняття світогляду та ментальності корелюються з поняттями «дух народу», «українська душа», світоглядно-ментальні настанови визначають риси українського національного характеру. Зокрема А. Бичко, визначаючи основні риси українського світоглядного менталітету, використовує як тотожні поняття «світоглядний менталітет», «український етнонаціональний характер», «українська душа». А. Бичко зазначає, що український етнонаціональний характер формувався у процесі етногенезу українців, в умовах існування на українському терені автохтонної землеробської культури, котра породжувала в етнічній свідомості архетип ласкавої, лагідної неньки-землі, її поетичне бачення, що й ініціювало обрядовість народного життя. Таке емоційно-шанобливе ставлення до землі, рідної природи окреслено поняттям «антеїзм» (термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, котрий черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею). Праця на родючих землях українського Лісостепу та Степу, як зазначає А. Бичко, сприяла формуванню малих соціальних груп. Звідси властивий українському національному характерові індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади. Тривале проживання на межі ворожого кочового степу виробило в українців специфічне «екзистенціально-межове» світовідчуття – гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, пісенно-ліричне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою». На світоглядно-ментальному рівні ці риси знаходять вияв у домінуванні екзистенціально-кордоцентричних світоглядних орієнтацій⁶⁸.

⁶⁷ Там же.

⁶⁸ Філософія. Курс лекцій : [навч. посібник] / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак та ін. [2-е вид.]. К. : Либідь, 1994. С. 228-230.

Також варто відзначали космоцентризм як принцип українського світогляду. В українській культурі космос як світ порядку протиставлявся хаосу – світові безпорядку. Фактично це зіставлення відповідає опозиції «свій світ – чужий світ», «світ культури – світ ворожої і неосвоєної природи». Слово «порядок» етимологічно походить від «ряд». Уявлення про порядок у світогляді українців охоплює і фізичні його прояви в кількості і якості (ступінь, міра), як просторовий і числовий порядок, і соціальний порядок, зокрема обмін (звичайно еквівалентний). «Ряд» як обмін був передусім товарообміном, світською справою. Але не менш, якщо не більш, давнім видом обміну є ритуальний обмін – «ряд». Таким «рядом», зокрема, був обмін пригощенням (спільна їжа) і шлюб. Коли свати приходили до дому нареченої з хлібом і в знак згоди наречена приймала хліб, це, звичайно, не означало, що еквівалентом обміну, вартістю нареченої був хліб. Суттю, соціальною субстанцією «обмінюваних об'єктів», еквівалентом обміну був «ряд», договір між родами і сім'ями, соціальний союз, який створювався за допомогою символічного обміну «речами», певна форма суспільного порядку. Такий же характер мала спільна трапеза. Концепт «мир» втілював уявлення про ті соціальні зв'язки, що їх підтримувала людина в своєму «мірі» – общині, і за образом і подобою цього соціального світу-миру мислився Космос як Світопорядок, що асоціювався зі світлом на протигагу темряві, «своїм» світлом на протигагу «чужому». Протилежності «порядок – хаос», «своє – чуже» осмислюються у відповідній символіці і вимагають певних символічних дій. Такими символами є «світло – темрява», «верх – низ», «чоловіче – жіноче», «праве – ліве». Щодо символічного значення жіночого начала слід зауважити, що воно не означає негативного ставлення до жінки в ролі символу життя, тепла, родючості. «Чужий світ», перетворюваний таким способом на «свій», був родом дружини, нареченої, матері. Важливою символічною дією, що означала магічне «освоєння» і упорядкування світу, була жертва (солярної семантики), зокрема людська. Криваві жертви – курки, худоба, кінь – були звичними у слов'ян; є відомості і про людські жертви. Особливо цікавий з даної точки зору звичай «будівельної жертви», що освячувала закладення будинку. Як «будівельна жертва» у слов'ян зафіксовані кінь, півень або курка. Численні етнографічні, археологічні дослідження засвідчують, що спочатку «будівельна жертва» була людською, поступово вона замінювалась дедалі менш ритуально цінними жертвами аж до півня, курки (тут варто згадати криваву жертву живим щиглем, замурованим у фундамент будинку в обряді його закладин, описану І. Франком у повісті

«Борислав сміється»). Взагалі кажучи, жертва сприймається жертвувальниками як торговельна угода з богом. Однак попри меркантильність таких стосунків жертва – не простий, а сакральний обмін. Поховання в архаїчних культурах також розглядалося, з одного боку, як будинок («домовина»), а з іншого – як символічна іпостась Космосу. Важливу роль у похованні індоєвропейських народів відігравали символи круга і квадрата. Величезний етнографічний матеріал показує, що у слов'ян захист від зовнішньої стихії мислився у символі круга, яким обводили себе і житло так, як Хома Брут обводив себе при похоронній відправі відьми в Гоголевому «Вії». Окреслений сакральним кругом сакральний простір – інший простір, ніж той, який «поза», «ззовні». У зв'язку з магічним значенням круга аналогічна роль приписувалася поясові, перев'язі, ланцюгові, перстневі, вінкові тощо. Семантика замикання, закривання в усіх видах магічного кола очевидна. Цікавий зв'язок ідеї оточеного, освоєного простору з ідеєю єдності, цілісності. Архаїчна космологія і космогонія позначились на народних календарних святах, які зберегли потужний пласт дохристиянських обрядів та символів. Виділивши у річному циклі чотири точки – весняне та осіннє рівнодення, літнє і зимове сонцестояння, звернемо особливу увагу на свята, близькі до них в часі. При цьому помітимо, які риси свят переважають – сімейні чи суспільні (особливо при поминанні померлих), як співвідносяться вегетативна сила природи і солярна сила, символізована вогнем. Вимальовується приблизно така картина. Найбільш різко виражені полярності – літо і зима, час тепла і світла і час холоду і темряви. Свята осіннього рівнодення немає із зрозумілих причин – це страшні, трагічні дні, тут святкувати нічого; рівновага сил між світом і темрявою починає схилитися в бік темряви, день починає меншати, сонце поступово викрадається хтонічними силами. Це час смерті – в'янення, час, коли вогонь переноситься в сімейне вогнище, атомізується, коли від землі беруть силу (давній обряд качання по полю після завершення польових робіт як посіву, так і збирання врожаю зберігся до наших днів), щоб витримати зиму, коли не люди ховають Мару, а Мара того й дивись поховає Сонце. Починається відділення вегетативної сили Світового Дерева від сили Вогню, і люди рятують вогонь по хатах. Тоді вони виявляються наодинці із своїми небіжчиками (осінні поминання відбувалися вдома і вночі). Восени уклалися і ламалися усі угоди, зміцнювались соціальні зв'язки. Боротьба вогняного начала з темрявою, у міфах усвідомлювана як поєдинок сонячного героя з темною силою, що викрала Сонце, підходить до найважчого рубежу, коли зусиллями героя нижній світ покривається льодом. Це – максимальне відторгнення вогняної і вегетативної сил, яке загрожує

загибеллю Ряду-Порядку. Але занурення темної сили під лід – переддень перемоги. Наступає поворот до весни, неначе крик Світового Півня пробуджує сили світла. Наступає драматичний момент – весняне рівнодення, рівновага сил, коли за допомогою сил, відданих землі людьми шляхом перекидання і качання по полях, за допомогою вогнищ Сонце простує до перемоги. Повне торжество сонячного начала, повна перемога солярних сил відбувається в день літнього сонцестояння: Сонце звільнене, вегетативні сили максимально об'єднані з вогняними, навіть вода стає очищеною і заплідненою вогнем. Найповніша тоді свобода людини від соціальних пут, трагедійно ховається Мара, трагедійного характеру набувають зустрічі з предками. Настане осінь – час, коли люди візьмуть у землі те, що віддане їй весною; в цей час сили нижнього світу стануть звойовувати Світло – але це буде й час зміцнення соціальних, сімейно-родових і договірних зв'язків, спілкування з сімейними духами-предками, час, коли Вогонь підтримуватимуть сімейні осередки Космосу – і всі дружними силами відстоять Сонце. Рух від максимального зміцнення соціальних зв'язків восени до перенесення центру ваги з сімейного вогнища на космічну солярну арену, торжества чуттєвості – певний контрапункт в симфонії циклічного руху Космосу. Наївне ототожнення людського і природного Космосу в архаїчній свідомості давніх українців було формою узагальнення величезного досвіду освоєння людиною світу-буття⁶⁹.

Таким чином світоглядна ідея Космосу як порядку, ряду, ладу, миру, гармонії передана в народній обрядовості концептами договору, обміну, жертвопринесення, пригощення, що заковдано у символічному обрядодійстві, де в єдності визначені свобода і необхідність: природа, культура і людина.

Образно-символічна основа є основною ознакою народного обрядодійства. І якщо ми визначаємо народну обрядовість українців як один із «текстів» культури, її знакову систему, провідною ідеєю якої є ідея Космосу як порядку, ряду, ладу, миру, гармонії, то тепер необхідно з'ясувати систему її «мови». Для достовірної інтерпретації-розкодування символічного обрядодійства необхідно встановити зв'язок символу і об'єкту, який заміщено символом-образом-знаком. Нами запропонована умовна класифікація знаків-символів на основі відомої класифікації Ч. Пірса⁷⁰:

⁶⁹ Космос у системі слов'янської міфології і фольклору. [Історія філософії України]. URL: <http://jenessi.net/filisofiya/>

⁷⁰ Мараєва У. М. Традиційна народна обрядовість українців: від постановки проблеми до семіотичної інтерпретації тексту. *Гілея*. 2015. Вип. 97 (6). С. 218-222.

✓ *знаки іконічні*, дія яких заснована на фактичній подібності до означуваного об'єкта (план визначення схожий на план змісту), тобто знак копіює об'єкт. У народній обрядовості українців *іконічними знаками* є: – хліб, вогонь, півень як знак Сонця; – *мед* як знак результату невтомної праці; – *мак* – сну, смерті; – *яйце* – життя; – *дерево, рівносторонній хрест*, який легко трансформується в коло, квадрат інші геометричні фігури – єдності простору і часу, покоління, світів; – *пори́г, стіни будинку* – межу світу «свого» і «чужого» тощо;

✓ *індексальні знаки* (індекси, знаки-прикмети), дія яких заснована на реальній суміжності знака та означуваного об'єкта (план змісту частково або побічно пов'язаний із планом вираження). Прикладами таких знаків у народній обрядовості українців є: – *кольори* (*зелений* – життя, синівську сутність щодо синього – материнського-земного і жовтого – батьківського-небесного; *чорний* – смуток, смерть, *червоний* – війну, кров, пристрасть, втрату); – *барвінок* – вічність; *квітка* – нев'янучу красу; *зерно, яйце* – зародок, вічність, безперервність життя тощо;

✓ *знаки-символи* (умовні, конвенціональні знаки), дія яких заснована на умовному, встановленому «за домовленістю» зв'язку між знаком та означуваним об'єктом (план вираження не має нічого спільного з планом змісту). Це ритуал виконання обряду, як усталена послідовність *обрядових дій, чаркування, поклін, інші дії, жести* тощо.

В обрядодійстві поєднання понять-символів формують у зашифрованому, скритому, латентному висловлюванні, судження про предмети і явища оточуючого світу-буття, їхні зв'язки і відношення. Наслідком розкодування «тексту» народної обрядовості українців є визначення, які відображають зв'язки (просторово-часові, причинно-наслідкові) між суб'єктом і об'єктом пізнання, сутнісні ознаки явищ. Такими поняттями є «безперервність життя», «народження», «невідворотна смерть», «безконечність», «конечність (край, межа, рубіж)», «потойбіччя», «своє», «чуже», «чисте», «нечисте», «рух», «спокій» тощо.

Прикладом латентного загальностверджувального простого судження в обрядовості українців є «текст» обряду сватання, в якому старости (посли від нареченого) приходять в хату до дівчини і просять батьків видати дочку заміж. Якщо дівчина згодна вийти заміж за того парубка, якого розхваляють старости, вона мусить колупати піч. Цей обряд українців описаний і відтворений у багатьох дослідників весільної обрядовості (Є. Кагаров, О. Курочкін, Г. Каліновський, М. Сумцов, П. Чубинський, ін.), в екранізації української літературної класики тощо.

Піч є символом материнського начала, непорушності рідної сім'ї⁷¹. Тобто обрядодійство «колупання печі» у обряді сватання є символічним в своїй основі: руйнування усталених сімейних зв'язків, готовність «вийти» з материнської опіки, з сім'ї і створити нову сім'ю. Це обрядодійство вважаємо тотожним судженню «дівчина згідна вийти заміж». Інші приклади таких закодованих суджень виявляємо в інших моментах весільного обрядодійства, а також у будівельному, поховальному, календарному (різдвяному, клечальному) обряді. Йдеться про символіку дерева («Світове дерево», «дерево життя», «ялинка», «гільце», «вільце», «галузка», «різка» тощо) та його частин (квітка, гілка, листок) як єдності Роду, прилучення, встановлення порядку і гармонії. Присутність будь-якого елемента Дерева в обрядодійстві (чіпляння на лацкан одягу букетика весільним гостям, встановлення гільця на щойно зведених кроквах новобудови, на весільному короваї, маїння житла зеленими гілками, прикрашання ялинки тощо) містить судження «Порядок (єдність, гармонія, прилучення) є встановленим».

Умовивід зосереджено у символіці куті як обрядовій страві на пошану померлих предків, завершеного календарного циклу – року. Тут присутня ідея завершення як початку, смерті як шляху до нового народження, життя як вічного, що поєднує конечність і безконечність, душу і тіло.

У куті як в узагальненому «судженні» закодовано відповідь на питання про смисл людського життя, тобто «проблему значення людської присутності у світі з огляду на її кінцевість»⁷². Перше судження: життя є безперервним, вічним (зерно як символ вічного безперервного життя, в кожній зернині злиття часів і поколінь, минулого, теперішнього і майбутнього, живих, мертвих і ненароджених), друге – праця супроводжує життя, а результати праці дають насолоду, приносять користь собі та іншим (мед як символ результатів неустанної праці, задоволення від неї, насолоди), третє – смерть супроводжує життя (мак як символ сну, що асоціювався в уявленнях народу зі смертю). Отже, висновок: живи, шануй померлих предків і отримане від них у спадок, народи собі подібних, працєю безнастанно і з задоволенням (у Г. Сковороди «сродна праця»), щоб забезпечити себе і дітей, щоб мати що передати їм у спадок, і помри легко і спокійно, ніби засни навіки.

⁷¹ Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. С. 374.

⁷² Філософський словник. Людина і світ / Хамітов Н., Крилова С. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. С. 188.

Таким чином, народна обрядовість у своїх найзагальніших особливостях, виявляє нерозривну єдність людини, природи і соціальної дійсності і, попри модернізаційні процеси і глобалізацію, є неодмінним знаком національної ідентичності, а на рівні міжособовому – встановлення зв'язків між суб'єктом (етнофором) та спільнотою, де ідентифікація відображається через розуміння свого-чужого, а в єдності «Я-Ми» протиставляється «Вони». На рівні повсякдення у символічному обрядодійстві родинно-родильної, весільної, поховальної, будівельної (загалом, колективної) обрядовості, людина засвоює ціннісно-духовні основи буття, формує шанобливе ставлення до свого роду, народу, культури.

Індустріально-технологічний поступ, вочевидь, несе потенційну загрозу, зокрема у сферах культури, духовного життя суспільства, збереження національно-культурної самобутності сучасних народів, культурної (етнокультурної) ідентичності. Тому збереження народної обрядовості українців на рівні повсякдення та в освітньо-виховному процесі дозволить використовувати набутий досвід для пізнання дитиною світу навколо себе і власної ідентифікації у ньому.

ВИСНОВКИ

Народна обрядовість є реальною практикою доннаукового пізнання світу і проявляється у всіх сферах життєдіяльності людини. В народній обрядовості закладені основи філософії народу, його думки, уявлення, почуття, досвід, на основі яких формуються цінності народу. Оскільки цінності виступають у суспільстві своєрідним культурним кодом, за допомогою них можна з'ясувати наскільки успішно відбувається процес культурної ідентифікації суспільства, розвиток національної самосвідомості.

У протистоянні традиції і сучасності саме традиційна культура стає акумуляцією духовності, національної ідентичності, власного самозбереження української культури від іншомовних, іншокультурних впливів, виявів духовних констант моральності, гуманності, толерантності. На рівні пізнавальному, аксіологічному та освітньо-виховному народна обрядовість як *неодмінний знак ідентичності українців* є головною умовою розробки освітньо-виховних стратегій сучасної України. Тенденції відлучення дітей, молоді від національної самобутності та культури, від усвідомлення власної співпричетності до культури предків, створює загрозливу ситуацію розриву духовно-культурних зв'язків між поколіннями, зниження загального рівня культури, втрати морально-етичних норм, наслідування інокультурних стереотипів без розуміння їх контексту, а також формує ситуацію

песимізму, байдужості, самотності. Самореалізація, самоідентифікація та самоутвердження, що є необхідною умовою розвитку особистості, дають можливість сформуванню на основі специфічних властивостей народної обрядовості, що увібрали українські мотиви, світогляд та ментальність, унікальну людину, яка зовнішні впливи пропускає крізь внутрішню духову призму. При цьому домінуючий тип самоутвердження не є властивий українцям, а тому і не відображений в ігровій структурі обрядодійста, він замінений ідеєю *змагальності* (обряд калити, переспів-змагання дружок і дружбів у весільному обряді, розподіл ролей в обряді сватання, вертепному дійстві тощо). Це ж саме стосується ролі дити в українській обрядовості, що відповідає вимозі самоутверджуючого виховання; ставлення дорослих до дитини як до рівного, участь дітей в обрядах, відведення їм ролі, що відповідає віковим, психологічним особливостям (колядування, шедрування, викуп молоді тощо).

Система знаків-символів у «тексті» народної обрядовості є кодом етнічного світогляду. В процесі розкодування знаків, символів приходить розуміння на основі включення таких форм пізнання, як фантазія, уява, емоції, інтуїція. Тут народна обрядовість постає як синкретична творчість (усна, театральна-ігрова, хореографічна, музична, декоративно-ужиткова), в якій суб'єкт пізнання зливається з об'єктом (світом-буттям), а обрядодійство постає як буття.

Проведене дослідження може бути використане в освітньо-виховному процесі для розробки різних інтегрально-пошукових групових та рольових ігор, імітаційного моделювання, що спонукатиме до роздумів про особисту співпричетність та забезпечить систематизацію світоглядних установок учнів, формування в них смислоутворюючих мотивів екологічного та морально-правового змісту.

АНОТАЦІЯ

В сучасному суспільстві проблема ролі та збереження народної обрядовості, як і суспільної/народної свідомості, вкорінених у глибинах національного буття, та національної ідентичності є важливим самоутверджуючим чинником в умовах перехідного суспільства України. При всіх видозмінах суспільства на сьогодні народна обрядовість українців залишається традиційною формою освоєння дійсності, що забезпечує спадковість поколінь, стабільність суспільного розвитку та збереження державності через зв'язок традицій. Акумулюючи духовний досвід українського народу в звичаях, традиціях, віруваннях, обрядовості, фольклорі, традиційна культура стає важливим етнозберігаючим ядром духовності, національної

ідентичності, власного самозбереження української культури від іншомовних, іншокультурних впливів, виявів духовних орієнтирів моральності, гуманності, толерантності. Тому теоретичне дослідження традиційної культури як соціально-спресованої пам'яті поколінь, як ціннісно-нормативної форми регуляції стосунків у суспільстві вимагає вивчення народної обрядовості, її пізнавальних, аксіологічних, освітньо-виховних чинників. Саме народна обрядовість у своїй єдності форми і змісту, становить *неодмінний знак ідентичності українців*, що є важливим для подальшого цивілізаційного поступу України. Застосування її у визначенні напрямку цивілізаційного розвитку нашого суспільства дозволить мати Україні своє автентичне національне обличчя, що для європейської співдружності становить беззаперечну цінність.

Література

1. Батяев В. Ф. Громадські об'єднання у соціальній культурі білоруського народу. *Народна творчість та етнографія*. Білоруська етнологія. Спецвипуск. 2009. № 6. С.71-84.
2. Бистрицький Є. К. Пропедевтика поняття свободи. Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри : Матеріали науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 р. К., 2007. С. 8-29.
3. Більчук Н. Л. Кордоцентризм як методологічний принцип цілісного розуміння людини та її місця в суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії”. Харків, 2001. 17 с.
4. Бодак В. А. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях. Київ : Гнозис, 2000. 197с.
5. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 664с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. К. : Оберіг, 1993. 590 с.
7. Гнатенко П. І. Український національний характер. К. : ДОК-К, 1997. 116 с.
8. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. НТШ. Нью-Йорк, 1981. Т. 201. С. 213-240.
9. Горський В. С. Історія української філософії : навчальний посібник. К. : Наукова думка, 2001. 375 с.
10. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. К.: Знання України, 2007. 580 с.
11. Етнокультурологія : Словник-довідник / [автор-укладач Л. М. Масвська]. Житомир : ЖДУ, 2007. 392 с.

12. Желєзняк О. Концептуалізація архетипу Земля в поетичній картині світу українців. Наукові записки. Серія : філологічні науки. Вип. 89 (1). С. 412-416. URL: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Nz/89_1/statti/94.pdf

13. Зінченко В. В. Глобалізм: перспективи світового розвитку і трансформації людини (соціально-філософський аналіз). Матеріали конференції «Новини наукової думки-2011». URL: http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Philosophia/2_93053.doc.htm

14. Зінченко В. В. Людина, нація, держава. Від етносу до політичної нації. *Практична філософія*. 2001. №3. С.156-170.

15. Изворинь Ад. Похоронний звичай у підкарпатських русинів : [заг. опис]. *Часопис підкарпатського товариства наук "Зоря"*. Ужгород, 1942. № 1-2. С. 130-144.

16. Ільїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального. *Людина і культура в умовах глобалізації* : Зб. наук. ст. К. : Парапан, 2003. С. 156-162.

17. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : Монографія. К. : Либідь, 1999. 352 с.

18. Кашуба М. Гендерний аналіз традиційного українського суспільства. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 18-25.

19. Кислюк К. В. Історіософія в українській культурі : від концепту до концепції : Монографія. Х. : ХДАК, 2008. 288 с.

20. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

21. Космос у системі слов'янської міфології і фольклору. [Історія філософії України]. URL: <http://jenessi.net/filosofiya/>

22. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7-8. С. 74-87.

23. Личкова В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. 196 с.

24. Марасва У. М. Традиційна народна обрядовість українців: від постановки проблеми до семіотичної інтерпретації тексту. *Гілея*. 2015. Вип. 97 (6). С. 218-222.

25. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко та ін. К.: Довіра : Генеза, 1996. 942 с.

26. Мотрич Н. О. Слово як архетип в українській культурі. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*: Зб. наук. праць. К. : КДАУ, 1997. С. 80-89.

27. Навроцький В. Колективність та етнічність. [В кн. Проблеми теорії ментальності]. К. : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2006. 403 с. С. 75-89.

28. Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Тандем, 1997. 368 с.

29. Оксамитна С. Особистість та соціально-статусний порядок дорядянської України. *Наукові записки НаУКМА*. Серія : Політологія. Соціологія. К. : КМ "Академія", 1999. С. 27-37.

30. Плохих В. І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 114-119.

31. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. К. : Либідь, 1996. 272 с.

32. Попович М. Бути Людиною. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.

33. Попович М. В. Нарис історії культури України. К. : «АртЕк», 1998. 728 с. : іл.

34. Постовий В. Г. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 1. С. 20-23.

35. Руденко Л. С. Сучасні теоретичні підходи до поняття «національна культура». URL: http://culturalstudies.in.ua/knigi_8_27.php

36. Сенченко А. Я., Дорошенко В. Н. Світоглядна культура як духовний потенціал суспільства. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2004. № 18. С. 91-98.

37. Скловська О. І. Постнекласична метафізика націєгенезу: дослідження свободи в контексті творчості С. Б. Кримського. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Філософські науки». Чернігів, 2011. Вип. 95. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/VChdpu/filos/2011_95/index.html

38. Соціологія культури : Навч. посібник / [О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.] ; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. К. : «Каравела», Львів : «Новий Світ – 2000», 2002. 334 с.

39. Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. 251 с.

40. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. К.: Центр учбової літератури, 2009. 272 с.

41. Тищенко О. До проблеми міжбродового стереотипу у слов'янських мовах. *Проблеми слов'янознавства*. 2000. Вип. 51. С. 149-158.

42. Українське народознавство : Навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. 608 с.

43. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. 264 с.
44. Філософія. Курс лекцій : [навч. посібник] / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак та ін. [2-е вид.]. К. : Либідь, 1994. 576 с.
45. Філософія : Світ людини. Курс лекцій : [навч. посібник] / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. К. : Либідь, 2003. 432 с.
46. Філософський енциклопедичний словник [за ред. Шинкарука В.І.]. К.: Абрис, 2002. 744 с.
47. Філософський словник. Людина і світ / Хамітов Н., Крилова С. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. 264с.
48. Філософський словник соціальних термінів / [В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко]. – [3-є вид., доповнене]. Харків: «Р.И.Ф.», 2005. 670 с.
49. Харченко С. П. Етнокультурні цивілізації в контексті саморозгортання загальноцивілізаційного процесу: філософсько-історичний аспект: автореф. дис...канд.філос.н. : 09.00.03. Нац. пед. ун-т.ім. М. П. Драгоманова. К., 2009. 20 с.
50. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа*. Нью-Йорк, 1956. С. 26-43.
51. Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Придніпров'я): дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2003. 186 с.
52. Черниш Н. Й. Ідентичності в сучасній Україні та стратегії їхнього вивчення. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 941. С. 100-110.
53. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди [підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова]. Харків : Прапор, 2004. 272 с.
54. Чорі Ю. Від роду до роду. Ужгород : вид. В. Падяка, 2001. 168 с. (Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття).
55. Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського народу. К. : Міленіум, 2004. Ч. I : Давня українська культура. 148 с.
56. Ятченко В. Ф. Обряд як фактор людської екзистенції та консолідації соціальних груп. *Українознавство*. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=302&category=11>
57. Dilthey, Wilhelm. Introduction to the Human Sciences: An Attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History. Wayne State University Press, 1988. 386 pp.
58. Naroll R. A Preliminary Index of Social Development. *American Anthropologist*. 1956. Vol. 58. P. 687-715.

Information about the author:

Maraieva Uliana Mykolaivna,

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy

Uzhhorod National University

4, Narodna sq. Uzhhorod, 88000, Ukraine